

موسسه تحقیقات ثبت و گواهی بذر و نهال
سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی

اصول و مقررات نظام بذر گواهی محدود

تحقیق و تدوین:

محمد رحمانی

عنایت رضوانی خورشیدی

صمد مبصر

معاونت تحقیقات کنترل و گواهی بذر

۱۴۰۰

شناسنامه اثر

عنوان: اصول و مقررات نظام بذر گواهی محدود
Partially Certified Seed System, principals and regulations

تهیه و تدوین: محمد رحمانی، عنایت رضوانی خورشیدی، صمد مبصر

شماره فروست: ۶۰۵۱۷

کد اثر: SPCRI-2103-1022 (R1)

ناشر: موسسه تحقیقات ثبت و گواهی بذر و نهال

سال انتشار: ۱۴۰۰

گواهی پذیرش اثر

بدین وسیله گواهی می‌شود اثر زیر برای انتشار در موسسه تحقیقات ثبت و گواهی بذر و نهال پذیرفته شده و با شماره 60517 ثبت شده است.

عنوان: اصول و مقررات نظام بذر گواهی محدود

کد اثر: SPCRI-2103-1022 (R1)

نویسندگان: محمد رحمانی، عنایت رضوانی خورشیدی، صمد مبصر

تاریخ ارسال: ۱۷ اسفند ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش: ۱۱ آبان ۱۴۰۰

الهام فرهادی

دبیر علمی موسسه تحقیقات ثبت و گواهی بذر و نهال

فهرست مطالب

شماره صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۲	تعریف نظام بذر گواهی محدود
۲	ضرورت نظام بذر گواهی محدود
۴	کلیات نظام بذر گواهی محدود
۵	گستره نظام بذر گواهی محدود
۶	مزایای نظام بذر گواهی محدود
۷	برنامه‌های بین‌المللی متناظر با نظام بذر گواهی محدود
۸	رویه کنترل و صدور گواهی محدود بذر
۹	لیست گیاهان واجد شرایط
۱۱	آیین نامه اجرایی نظام بذر گواهی محدود
۱۴	مصوبه نظام بذر گواهی محدود در سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی

مقدمه

ایران منشاء بسیاری از گونه‌های زراعی و مرتعی ارزشمند و یکی از منابع ژرم پلاسماهای گیاهی دنیاست. کشاورزی ایران به دلیل رواج خرد مالکیت، تنوع زیاد اقلیمی و تنش‌های محیطی و ناکارآمدی توسعه تولید ارقام جدید در تولید عده‌ای از محصولات همچنان به توده‌های بومی و محلی خود مراجعه می‌نماید. بسیاری از ژرم پلاسماهای بومی و محلی محصولات زراعی، دارویی، باغی و مرتعی ایران به دلایلی از جمله ارزش تولید یا بهره‌برداری، سازگاری با اقلیم‌ها و خرداقلیم‌های کشور، قابلیت رقابت با ارقام اصلاح‌شده از نظر پایداری عملکرد در شرایط مصرف کم‌نهاد و یا نبود ارقام برتر و جایگزین، رواج قابل ملاحظه‌ای دارند. این توده‌ها قابلیت‌های ارزشمندی از نظر مقاومت به شرایط پر تنش داشته و پایداری عملکرد بیشتری در سیستم‌های سنتی، که مدیریت فشرده‌ای بر آن‌ها اعمال نمی‌شود، دارند. از سویی، در نبود فعالیت چشم‌گیر بخش خصوصی در اصلاح نباتات، نیاز کشاورزان به ارقام جدید در بسیاری از محصولات زراعی تامین نشده است و توده‌های محلی و بومی همچنان در سطح وسیع در نظام غیررسمی بذر، تولید و توزیع می‌شود. علاوه بر پایین بودن میزان خلوص ژنتیکی بذر تولید شده در چرخه بذر غیررسمی، یک ویژگی نامطلوب اغلب این مواد تکثیری، ارزش بذری اندک، همراهی علف‌های هرز و آفات و بیماری‌های بذر زاد است. توزیع بذر با ارزش زراعی پایین، میزان مصرف بذر و هزینه‌های مترتب بر خرید و کاشت آن را به شدت افزایش می‌دهد و موجب استقرار ضعیف و غیریکنواختی مزرعه ایجاد شده می‌شود و این همه موجب بالا رفتن هزینه‌های تولید و سودآوری کمتر خواهد بود. از سویی بذر آلوده به علف‌های هرز، طی سالیان گذشته منبع مهم تغذیه بانک بذر خاک و انتقال و توسعه علف‌های هرزسمج و مشکلات مترتب بر آن در اراضی زراعی کشور بوده است. گسترش اویارسلام در مزارع برنج شمال، شدت یافتن خسارت سس به مزارع گیاهان علوفه‌ای مناطق شمال شرق و غرب کشور، معضل گل‌جالیز در مناطق مرکز و جنوب و آلودگی اغلب مزارع غلات به پیچک، علف‌هفت‌بند و تلخه در سراسر کشور نمونه‌توسعه خسارت علف‌های هرز در کشاورزی کشور است. ناگفته پیداست که کنترل این خسارت در مزارع با نیاز رو به افزایش سموم شیمیایی و ورود فزاینده آنها در مواد غذایی مردم است.

با تاکید بر نقش محوری کیفیت بذر در افزایش عملکرد پتانسیل محصول زراعی به عنوان کلیدی‌ترین نهاد در اقتصاد تولید و توجه به اینکه کشت و کار ژرم پلاسماهای بومی یک راهکار بی‌نظیر برای حفاظت مواد ژنتیکی بومی کشور در زیستگاه گونه‌ای آنها است، بسیار مناسب و منطقی است که تولید غیر رسمی بذر این اکوتیپ‌ها همانند ارقام زراعی جدید، به شیوه مناسبی حمایت شود و تمهیدات قانونی و فنی لازم برای تولید و عرضه بذر با کیفیت استاندارد این گیاهان در کنار بذر ارقام زراعی اصلاح‌شده فراهم گردد.

تعریف نظام بذر گواهی محدود

نظام بذر گواهی محدود^۱ نوعی نظام هوشمند محلی است که در محل تلاقی نظام غیررسمی یا محلی^۲ با نظام رسمی^۳ استقرار یافته و مزیت‌های آن را گسترش می‌دهد. این برنامه زنجیره‌ای از فعالیت‌ها را ایجاد می‌کند که محصول نهایی آن بذر دارای تاییدیه کیفیت فیزیکی، فیزیولوژیک و سلامت بذر است. زنجیره فعالیت‌های تولید بذر در نظام بذر رسمی یک اکوسیستم باز ایجاد می‌کند که با اصلاح یک رقم زراعی جدید آغاز می‌شود. در حالیکه، در نظام بذر گواهی محدود، یک چرخه بسته ایجاد می‌شود که با شناسایی توده بومی یا رقم محلی ایرانی واجد ارزندگی‌های اگرواکولوژیک شروع شده و با کشت همان محصولات بذری در دوره تولید بذر بعد بهبود پیدا می‌کند و به پایداری اکوسیستم وفادار است. بدلیل ماهیت متنوع ریخته اثری این منابع، استانداردهای گواهی محدود و دستورالعمل‌های حاصل از آن، شامل تایید اصالت و خلوص ژنتیکی رقم نمی‌شود ولی کیفیت فیزیکی و فیزیولوژیک مطلوب بذر را تضمین می‌نماید.

این تعریف از نظام بذر گواهی محدود به مفهوم بازگشت به عقب در چرخه تولید محصولات زراعی نیست. نظام بذر گواهی محدود محصول درس‌هایی است که از نظام بذر رسمی گرفته شده تا بسته به شرایط فنی و اقتصادی بخش کشاورزی، چرخه تولید محصولات زراعی را کامل‌تر می‌کند و به آن پایداری بیشتری بخشد. برنامه گواهی محدود باور دارد که کیفیت بذر ماهیت صفر و یک ندارد و توسعه منطقی و هوشمندانه آن باعث مشارکت کشاورزان در حفظ تنوع منابع ژنتیکی و کمک به پویای این منابع در روند به‌نژادی ارقام جدید خواهد شد.

ضرورت نظام گواهی محدود

منابع ژنتیکی گیاهی مورد استفاده در کشاورزی و غذا^۴ شامل ارقام زراعی^۵ و توده‌های بومی^۶ و ارقام محلی^۷ است. این منابع بطور مستقیم یا غیرمستقیم تامین‌کننده غذا و پوشاک و امنیت غذایی جامعه هستند. در برنامه‌ریزی توسعه‌گرا، بهره‌برداری از تمام منابع موجود اعم از ارقام جدید و توده‌ها و اکوتیپ‌های بومی مدنظر قرار می‌گیرد.

بذر یکی از مهم‌ترین نهاده‌ها و عوامل تولید در کشاورزی است. بذر گواهی‌شده^۸ در نظام بذر رسمی تولید و تایید می‌شود تا به مصرف‌کننده بذر و برنامه‌ریزان و سیاستگذاران کلان این اطمینان را بدهد که اهداف تولید با کمترین خسارت اقتصادی و اگرواکولوژیک تامین خواهد شد. نظام بذر رسمی برای حمایت از ایجاد، تکثیر و تجارت ارقام جدید گیاهی پیش‌بینی شده است. ارقام در صورتی تحت حمایت ثبت و گواهی این نظام قرار می‌گیرند که دارای چهار ویژگی

¹ Partially Certified Seed System

² Local or informal seed system

³ Formal seed system

⁴ Plant genetic resources for food and agriculture

⁵ Cultivars

⁶ Land races and ecotypes

⁷ Local Varieties

⁸ Certified seed

جدید بودن^۹، تمایز^{۱۰}، یکنواختی^{۱۱} و پایداری^{۱۲} صفات باشند. نظام بذر رسمی تضمین کننده اصالت بذر و کیفیت‌های ژنتیکی، فیزیولوژیکی و زراعی بذر و اهداف مترتب بر آن است. گواهی اصالت و خلوص ژنتیکی رقم در نظام بذر رسمی مستلزم ثبت مشخصات خاص رقم^{۱۳} در مرجع معتبری مانند اتحادیه بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی^{۱۴} یا فهرست ملی ارقام گیاهی کشورها و مرجع ملی گواهی بذر ایران^{۱۵} است.

الزام‌های چهارگانه حمایت از رقم باعث می‌شود هرگونه بهره‌برداری از مواد ژنتیکی اصلاح نشده مانند توده‌های بومی و ارقام محلی، بدون در نظر گرفتن ارزندگی آنها، به چرخه بذر غیررسمی فرستاده شوند. در این چرخه، هرگونه اقدامی در تضمین کیفیت بذر که به نفع حفظ منابع کشاورزی کشور و منافع مصرف‌کننده باشد، دور از دسترس قوانین و ضوابط است. به عبارت دیگر بدلیل نبود ساختار نظام‌مند متناسب با ماهیت مواد ژنتیکی اصلاح نشده، اقدامی برای تولید بذر با کیفیت نسبی قابل تضمین شکل نمی‌گیرد. این فقدان برای سالیان متمادی در ایران، مانند بسیاری نقاط جهان، به زیان توسعه و بهبود اقتصادی بخش کشاورزی جریان داشته است. یکی از چالش‌های بزرگ کشاورزی، عبور از سنت‌های کشاورزی کم‌بازده و افزایش کیفیت نهاده‌های موثر بر تولید بوده است. نظام بذر گواهی محدود یکی از راهکارهای کارآمد در افزایش کیفیت نهاده بذر است و به منظور توسعه برنامه تضمین کیفیت بذر به منابع ژنتیکی گیاهی گروه دوم (ارقام و توده‌های بومی و محلی) پیش‌بینی شده است. یکی از تکالیف سند ملی بذر کشور ایجاد سازوکار لازم برای حمایت از بذر در نظام غیر رسمی است و گواهی محدود می‌تواند منشاء تحول بزرگ در بخش قابل توجهی از بذرهای غیررسمی باشد.

ماده ۸ سند ملی بذر:

مقررات حاکم بر گواهی بذر و نهال کشور شامل بذر و نهال خود مصرفی کشاورزان نمی‌باشد، اما در راستای افزایش بهبود کیفیت بذر و نهال خود مصرفی تولیدی کشاورزان، حمایت‌های لازم به عمل می‌آید.

تکثیر و گواهی بذر توده‌های بومی و محلی^{۱۶} علیرغم ارزش ذاتی آنها در کشاورزی کشور، با محدودیت‌هایی به لحاظ قوانین و مقررات نظام بذر رسمی روبروست. بر اساس بند هـ از ماده ۷ قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل و گواهی بذر و نهال کشور، تولید و تکثیر بذر و نهال برای عرضه به بازار بدون کسب گواهی موسسه، از موارد تخلف محسوب شده و

⁹ Novelty

¹⁰ Distinctness

¹¹ Uniformity

¹² Stability

¹³ Variety Descriptors

¹⁴ International Union for the Protection of New Varieties of Plants (UPOV)

¹⁵ National Designated Authorities (NDAs)

¹⁶ Landraces, Mixed races and Local varieties

آن را قابل پیگرد قانونی می‌داند. در نظام رسمی بذر و نهال کشور، بذری قابلیت دریافت گواهی مبتنی بر استاندارد ملی بذر را دارد که وارد فهرست ملی ارقام گیاهی کشور شده و تمایز، یکنواختی و پایداری رقم آن به منظور امکان تایید اصالت رقم و خلوص ژنتیکی احراز شده باشد (ماده ۴ قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل و گواهی بذر و نهال کشور). این ویژگی‌ها در توده‌های بومی به دلیل تنوع ژنتیکی ذاتی آنها قابل احراز نیست و موسسه به لحاظ ضوابط قانونی نمی‌تواند آنها را در فهرست ملی ارقام گیاهی ثبت نموده و کیفیت بذر این گیاهان را در نظام گواهی بذر کشور کنترل و گواهی خلوص ژنتیکی صادر نماید. بنظر می‌رسد هدایت تولید بذر از چرخه کنترل نشده غیررسمی به نظامی که بتواند مواد تکثیری را از نظر خلوص فیزیکی، فیزیولوژیکی و سلامت کنترل، تضمین و گواهی نماید، علاوه بر تامین امنیت و پایداری تولید محصولات غذایی به اقتصاد کشاورزان نیز کمک نماید و ملاحظات قانونی بند هـ ماده ۷ قانون در تولید و عرضه بذر را نیز مراعات کند.

کلیات نظام گواهی محدود

نظام بذر گواهی محدود یک نظام جدید منطقه‌ای است که به منظور ساماندهی کیفی و تامین بذر توده‌های بومی و ارقام محلی ایرانی در حال کشت غلات، گیاهان علوفه‌ای، حبوبات، سبزی و صیفی، گیاهان دارویی و مرتعی برنامه‌ریزی و اجرا می‌شود. نظارت بر تولید بذر آن دسته از توده‌های بومی و ارقام محلی ایرانی که به دلایل ژنتیکی قابلیت درج در فهرست ملی ارقام گیاهی کشور را ندارند و تکثیر و گواهی آنها در فرایند رسمی تولید بذر گواهی شده ممکن نیست، در برنامه صدور گواهی محدود قابل انجام است. این نظام به عنوان تکمیل کننده نظام رسمی گواهی بذر پیش‌بینی شده است تا کیفیت‌های مطلوب بذر ارقام بومی و توده‌های محلی تضمین شود و از توزیع بذر بدون کیفیت و گسترش بیماری‌های بذرزاد و علف‌های هرز سمج در مزارع کشور جلوگیری گردد. انتظار می‌رود با توجه به محدودیت‌های فعلی در تامین بذر و نهال گواهی شده مورد نیاز کشور، انجام مطلوب این برنامه باعث ارتقاء کیفیت بذر و نهال توده‌های رایج در کشور شده و در افزایش کیفی و کمی محصول تولیدی و نیز جلوگیری از گسترش نمایی بیماری‌ها و علف‌های هرز سمج در مزارع و باغات کشور مثمر ثمر واقع شود.

دو هدف اصلی برای نظام گواهی محدود تعریف شده است:

۱- فراهم کردن امکان تولید، عرضه و مصرف ضابطه‌مند بذر استاندارد توده‌های بومی و ارقام محلی ایرانی در مقیاس تجاری و بهره‌برداری از ارزش‌های زراعی ژرم‌پلاسم بومی و محلی موجود.

۲- کمک به حفاظت از ژرم پلاسم‌های بومی ایران به روشی مشابه با تکثیر و نگهداری در خاستگاه گونه‌ای^{۱۷}.

¹⁷ *In situ conservation*

تذکر مهم: "توده‌های بومی و ارقام محلی ایران" عبارت ثابت و تعریف‌شده‌ای است، مبتنی بر قانون بذر و نمی‌توان گستره گیاهان مشمول آن را با حذف واژه یا افزودن واژه‌ها، به سایر توده‌ها یا ارقام گیاهی تسری و تعمیم داد. نظام بذر گواهی محدود تحت هیچ شرایطی نباید ابزاری برای عبور از مقررات نظام رسمی بذر برای ارقام نامعلوم یا توده‌های بومی سایر کشورها باشد، چرا که چنین اقداماتی آسیب‌های جبران‌ناپذیری به نظام بذر رسمی کشور و دستاوردهای آن وارد خواهد کرد.

با توجه به اینکه توده‌های بومی و ارقام محلی دارای شجره و طبقه بذری نیستند، نظام بذر گواهی محدود تنها به تجاری‌سازی بذر گیاهان مورد اشاره، معطوف است. از این‌رو در این نظام، طبقه بذری مفهوم نداشته و بذر دارای گواهی در این نظام معادل طبقه گواهی شده در نظام گواهی رسمی است.

گستره نظام گواهی محدود

بدلیل انعطاف‌پذیر نبودن نظام بذر رسمی به عنوان حامی ارقام زراعی جدید، بخش بذر غیررسمی و خودمصرفی در اغلب کشورها از جمله ایران دامنه وسیعی دارد. بر اساس گزارش فدراسیون بین‌المللی بذر، بطور میانگین ۸۰ درصد محصولات زراعی در کشورهای در حال توسعه، از مزارعی بدست می‌آید که با استفاده از کشت بذر گواهی‌نشده در نظام غیررسمی بذر ایجاد شده‌اند. حضور نظام غیررسمی بذر در کشورهای توسعه‌یافته که اغلب فلور گیاهان بومی آنها کمتر غنی و دانش و فناوری‌های به‌نژادی بیشتری دارند نیز چشم‌گیر و به حدود ۴۰ درصد بذر مصرفی می‌رسد. با توجه به دامنه و ابعاد وسیع نظام غیر رسمی باید توجه داشت که؛ نظام بذر گواهی محدود تمام این بخش بذر غیررسمی را پوشش نمی‌دهد. نظام گواهی محدود بذر تنها به بذر محصولاتی که دو شرط اساسی را داشته باشند تعلق می‌گیرد. اطلاق گواهی محدود به بذرهای فاقد این دو شرط و صدور برچسب یا کارت گواهی محدود، تخطی و سوء استفاده از این نظام تلقی می‌شود و موجب پی‌گیری حقوقی موسسه است. گواهی محدود بذر همانند سایر برگه‌های الصاقی بذر (مانند برچسب و کارت) تنها به بذر داخل بسته بذری (کیسه، پاکت، قوطی و ...) بازنشده دارنده آن اعتبار استاندارد می‌دهد و جدای از آن هیچگونه ارزش و اعتباری ندارد. شرایط غیرقابل تغییر و تصرف بذر برای دریافت گواهی محدود عبارتند از:

۱- بذر باید صرفاً حاصل از گیاهان زراعی و باغی، مرتعی یا دارویی بومی و محلی ایران باشد که در لیست گونه‌های واجد شرایط این نظام‌نامه قرار دارد. بذر ارقام یا توده‌های نامعلوم و یا ارقام زراعی خارجی که برای مدت طولانی در ایران کشت و کار شده‌اند و بدلیل قوانین ملی و بین‌المللی بذر و یا اثر عدم دسترسی به منبع اصلی بذر اجازه تولید در نظام بذر رسمی را ندارند، تحت هیچ شرایطی در نظام گواهی محدود اجازه تولید و دریافت گواهی ندارند.

۲- نظام گواهی محدود فاقد طبقه بذری است و تولید بذر تنها در سطح تجاری که معادل طبقه گواهی شده است انجام می شود.

با توجه به اینکه نظام رسمی کنترل و گواهی بذر اصولی ترین روش برای تامین بذر ارقام زراعی است، لازم است ملاحظات دقیقی انجام شود تا نظام گواهی محدود بخاطر سهولت اقدامات، تداخل با نظام رسمی بذر کشور نداشته و راه گریز دریافت گواهی بذر برای تکثیر توده های غیربومی یا ارقامی که به هر دلیل در فهرست ملی درج نشده اند نشود. عواقب چشم پوشی های غیرعلمی و غیرکارشناسی برای حل مسایل مقطعی، می تواند آسیب های جدی به نظام رسمی گواهی بذر که چند دهه تلاش برای قانونمند کردن، توسعه و فرهنگ سازی آن شده است، وارد سازد.

توده بومی: توده بومی جمعیت ژنتیکی پویا و متنوع از گونه زراعی است با هویت قابل شناسایی و خاص نگاه ژنتیکی معین که هیچ فرایند اصلاحی بجز انتخاب طبیعی را طی نکرده است.

رقم محلی: رقم محلی به نژادی از گونه گیاهی اطلاق می شود که به روش های بهبود نژادی محلی و سنتی توسط کشاورزان در طی سال های متمادی حاصل شده باشد. "رقم محلی" عبارت مصطلح است و ویژگی های جدید بودن، برتری از نظر ارزش زراعی در مورد آنها صادق نیست. از این رو در فهرست ملی ارقام زراعی قابل ثبت نیستند.

مزایای نظام بذر گواهی محدود

علیرغم معرفی ارقام اصلاح شده جدید و مزیت های اقتصادی استفاده از آن در تولید محصولات کشاورزی، بازار موجود برای مصرف بذر توده های بومی و ارقام محلی وسیع و یک واقعیت غیرقابل چشم پوشی است. انتخاب توده ای توسط کشاورزان محلی در طی سالیان متمادی، تنوع ژنتیکی درون توده های بومی و سازگاری و پایداری نسبی عملکرد، آنها را در رقابت با ارقام اصلاح شده، برای مناطقی که مالکیت خرد رواج نسبی داشته و نیز برای اقلیم های در معرض تغییر و تنش مناسب تر متمایز نموده است. با درک این واقعیت، لازم است تمهیدی فراهم شود که مقتضیات و الزامات صنعت بذر پایدار به تجارت بذر توده های بومی و محلی نیز توسعه یابد. مزیت وجود نظام بذر گواهی محدود در کنار نظام بذر رسمی و سایر نظام های غیررسمی بذر در تامین الزامات صنعت بذر پایدار است:

۱- کیفیت بذر دارای بنیه، سالم و عاری از علف هرز: محصول نهایی فرایند گواهی محدود تولید بذر با کیفیت استاندارد است. این کیفیت شامل ویژگی های ارزشمند بسیاری است:

۱-۱- قدرت جوانه زنی و بنیه بذر بالا

۱-۲- عرضه بذر درجه بندی شده (بر اساس اندازه بذر و کیفیت های فیزیکی)

- ۱-۳- خلوص فیزیکی زیاد و پاک بودن از علف‌های هرز بویژه علف‌های هرز سمج (Noxious weeds)
- ۱-۴- سلامت ظاهری بذر از بیماری‌ها و آفات بذرزاد
- ۱-۵- رطوبت بذر کنترل شده
- ۱-۶- نقش ترویجی و فرهنگ‌سازی برنامه گواهی محدود در افزایش ضریب نفوذ بذر دارای گواهی استاندارد بین بهره‌برداران کشاورزی
- ۲- دسترسی به بذر^{۱۸}: جایگزین شدن بذر با کیفیت استاندارد به جای مصرف دانه یا بذر فراوری نشده در دسترس کشاورزان در نظام بذر گواهی محدود موجب کاهش هزینه‌های تولید، پیشگیری از گسترش علف‌های هرز سمج، کاهش مصرف بذر و هزینه‌های مترتب با آن و تضمین اقتصادی محصول می‌شود.
- ۳- توسعه شبکه توزیع بذر: نظام‌مند شدن تولید بذر، انجام نظارت‌ها و صنعتی شدن تولید بذر این گروه از گیاهان، در بلند مدت ورود سرمایه و حضور متخصصین را به همراه خواهد داشت که عاملی برای توسعه شبکه تولید و توزیع بذر این گیاهان در کشور است.
- ۴- حفظ و بهره‌برداری از ذخایر ژنتیکی بومی در خاستگاه: حمایت از کشت و کار اکتیپ‌های زراعی در کنار ارقام زراعی جدید و حفظ تنوع اگر واکوسیستم مناطق مختلف کشور به اجرا گذاشتن یکی از استراتژی‌های کشاورزی پایدار است و با توسعه نظام بذر گواهی محدود حاصل می‌شود.

برنامه‌های بین‌المللی متناظر با نظام گواهی محدود

نظام بذر گواهی محدود برنامه متناظری بنام نظام بذر خوداظهاری^{۱۹} یا به اختصار QDS در برنامه بذر سازمان خواروبار جهانی دارد که به توسعه این دیدگاه کمک شایانی نموده است. در بسیاری از کشورهای در حال توسعه مشکل تامین مالی برای اجرای کامل و دقیق نظرت‌های دولتی باعث عدم توسعه بخش بذر رسمی می‌شود. از آنجاکه دسترسی به بذر یکی از اهداف آن سازمان است، طی یک دهه بررسی روش‌های متفاوت موثر برای حل مساله بررسی و آزموده شده است. باتوجه به اینکه در مناطق مختلف جهان به دلایل مختلف محدودیت‌هایی بر سر راه اجرای اقدامات و فعالیت‌های کامل کنترل بذر وجود دارد، این نظام بذری تلاش نموده است برنامه کنترل کیفی بذر رسمی را بدون کوتاه آمدن از اصول بذر استاندارد، با انعطاف بیشتری به اجرا بگذارد و اقدامات کنترلی را در راستای رعایت اصل دسترسی به بذر با محدودیت‌های منطقه‌ای و محصولی تطبیق دهد. QDS نظامی فراگیر و مورد قبول بخش‌های رسمی اغلب کشورها نیست و بصورت محلی و منطقه‌ای بکار گرفته می‌شود. در صورتی که مبانی این نوع نظام‌ها به تایید کشورها و گروه‌های محلی نیز قرار گیرد، جریان تبادل بذر بین ملت‌ها در صورت عدم امکان رعایت استانداردهای مندرج در برنامه بذر سازمان توسعه همکاری‌های اقتصادی^{۲۰} یا بین کشورهایی که امکان عضویت در این برنامه را ندارند، تسهیل می‌شود.

¹⁸ Seed availability and access

¹⁹ Quality Declared Seed System

²⁰ OECD

استانداردهای محلی تهیه شده بر اساس الگوی این نظام، می‌تواند بنا به نیازهای محلی و طرفین تولیدکننده و بهره‌بردار تهیه می‌شود و الزاماً نیاز به تایید بخش رسمی ندارد. در عین حال برنامه بذر QDS خود استانداردهایی را برای کنترل مزرعه و بذر گیاهان مختلف ارائه داده و آن را به عنوان منبعی برای تهیه و تدوین استانداردهای محلی و منطقه‌ای بنا به مقتضیات و نیازهای موجود پیشنهاد می‌دهد.

برنامه بذر QDS بر چهار اصل کلی استوار است:

- ۱- تنها لیست مشخصی از ارقام گیاهی در این برنامه قابل تولید هستند نه همه ارقام و محصولات.
- ۲- تولیدکننده بذر ملزم به دریافت مجوزهای لازم از نهادهای دولتی ذیربط در امور کنترل و گواهی بذر است.
- ۳- نهاد دولتی ذیربط حداقل ۱۰ درصد از محصول را کنترل و نظارت می‌کند.
- ۴- نهاد دولتی ذیربط حداقل ۱۰ درصد از بذر تجاری تهیه شده را با استانداردهای مربوطه تطبیق می‌دهد.

برنامه بذر گواهی محدود با دیدگاه سازمان خواروبار جهانی در انعطاف‌پذیر کردن رویه‌های تولید بذر با کیفیت بدون عدول از اصول و الزامات بذر استاندارد، پیش‌بینی شده است. محدودیت‌های موردنظر FAO در برنامه QDS بیشتر معطوف به محدودیت‌های مالی موجود در کنترل تمامی مزارع و محصول تولیدی و سایر محدودیت‌های موجود در سیستم بذر غیررسمی می‌شود، در حالی که برنامه بذر گواهی محدود به فراهم ساختن امکان استفاده از ژرم‌پلاسم ارزنده بومی ایران توجه دارد و تمام مزرعه و بویژه بذر تجاری تهیه شده را نمونه‌برداری و آزمون می‌نماید. در عین حال در برنامه بذر گواهی محدود همانند QDS، الزام دریافت مجوزهای تولید بذر محصولی و رعایت لیست گیاهان دارای شرایط قرار گرفتن در برنامه گواهی محدود وجود دارد.

رویه کنترل و صدور گواهی محدود بذر

رویه تولید بذر توده‌های بومی و ارقام محلی در نظام بذر گواهی محدود همانند نظام بذر رسمی گیاهان زراعی و در کنار آن قابل انجام است. رویه حاکم بر درخواست مجوز افراد حقیقی و حقوقی برای فعالیت در امر تولید بذر و فرایندها، ضوابط، بخشنامه‌ها و قوانین پایین دست ناظر بر فرایند صدور، کنترل و نظارت و گواهی مزرعه و بذر همانند نظام بذر رسمی موسسه می‌باشد و بجز در مواردی که آیین‌نامه اجرایی نظام گواهی محدود آن را از شمول اجرا مستثنی می‌نماید لازم الاجرا خواهد بود. بنابراین تنها شرکت دارای مجوز تولید بذر می‌تواند در نظام گواهی محدود به تولید بذر توده‌های بومی و محلی همان محصول یا گروه محصولی که در مجوز ذکر شده است، اقدام نمایند. فرایند کنترل، نظارت، نمونه‌برداری، آزمون بذر و صدور برچسب گواهی همانند نظام بذر رسمی بر طبق استانداردهای گواهی محدود آن محصول قابل انجام است. استاندارد ملی بذر مورد استفاده در کنترل کیفیت بذر (استانداردهای آزمایشگاه) می‌تواند با استاندارد معادل آن در نظام بذر رسمی یکسان باشد یا بنا به دلایل خاص تولید و مصرف، تفاوت‌هایی در آن اعمال شود. استاندارد کنترل مزرعه تولید بذر گواهی محدود، عوامل کنترل‌کننده اصالت و خلوص ژنتیکی را ندارد و در صورت ضرورت عوامل مربوط به علف‌های هرز و سلامت مزرعه از بیماری‌های بذرزاد در نظر گرفته می‌شود.

لیست گیاهان واجد شرایط

توده‌های بومی و ارقام محلی گونه‌های گیاهی لیست شده در زیر دارای شرایط تولید بذر در نظام گواهی محدود هستند. این لیست بنا به نیاز برنامه بذر وزارت جهاد کشاورزی توسط موسسه تحقیقات ثبت و گواهی بذر و نهال با در نظر گرفتن اصول و شرایط حاکم بر نظام گواهی محدود، مورد بازنگری قرار می‌گیرد.

گروه محصولی	محصول	نام علمی	نام توده یا رقم محلی
غلات	برنج	<i>Oryza sativa L.</i>	طارم هاشمی
غلات	برنج	<i>Oryza sativa L.</i>	گره طارم
غلات	برنج	<i>Oryza sativa L.</i>	سنگ طارم
غلات	برنج	<i>Oryza sativa L.</i>	طارم محلی
غلات	برنج	<i>Oryza sativa L.</i>	طارم دیلمانی
غلات	برنج	<i>Oryza sativa L.</i>	شصتک
غلات	برنج	<i>Oryza sativa L.</i>	بینام
گیاهان علوفه‌ای	یونجه	<i>Medicago sativa L.</i>	قره‌یونجه و زیر توده‌های آن
گیاهان علوفه‌ای	یونجه	<i>Medicago sativa L.</i>	همدانی و زیر توده‌های آن
گیاهان علوفه‌ای	یونجه	<i>Medicago sativa L.</i>	نیکشهری
گیاهان علوفه‌ای	یونجه	<i>Medicago sativa L.</i>	بمی
گیاهان علوفه‌ای	یونجه	<i>Medicago sativa L.</i>	بغدادی
گیاهان علوفه‌ای	یونجه	<i>Medicago sativa L.</i>	یزدی
گیاهان علوفه‌ای	یونجه	<i>Medicago sativa L.</i>	رهنانی
گیاهان علوفه‌ای	شدرها	<i>Trifolium resupinatum L.</i>	شدر ایرانی
گیاهان علوفه‌ای	اسپرس	<i>Onobrychis sativa L.</i>	اسپرس قزوین
گیاهان علوفه‌ای	ماشک‌ها	<i>Vicia spp.</i>	همه توده‌های مناطق شمال غربی و غرب ایران
گیاهان علوفه‌ای	ماشک‌ها	<i>Vicia ervilia</i>	گودانه
گیاهان علوفه‌ای	خلر	<i>Lathyrus spp.</i>	
گیاهان علوفه‌ای	چغندر علوفه‌ای	<i>Beta Vulgaris L.</i>	
سبزی و صیفی	اسفناج	<i>Spinacia oleracea</i>	کمره برگ پهن
سبزی و صیفی	بادمجان	<i>Solanum melongena</i>	ورامین
سبزی و صیفی	بادمجان	<i>Solanum melongena</i>	ورامین
سبزی و صیفی	پیاز	<i>Allium cepa</i>	سفید خمین

قرمز آذرشهر	<i>Allium cepa</i>	پیاز	سبزی و صیفی
آذرشهر	<i>Allium cepa</i>	پیاز	سبزی و صیفی
بومی یزدآباد	<i>Raphanus sativus</i>	تریچه	سبزی و صیفی
دزفولی	<i>Allium ampeloprasum</i>	تره فرنگی	سبزی و صیفی
خاتونی	<i>Cucumis melo</i>	خربزه	سبزی و صیفی
ابرامه	<i>Cucumis melo</i>	خربزه	سبزی و صیفی
دستجردی	<i>Cucumis sativus</i>	خیار	سبزی و صیفی
معطر اصفهان	<i>Cucumis sativus</i>	خیار	سبزی و صیفی
محلاتی	<i>Cucumis sativus</i>	خیار	سبزی و صیفی
اهوازی	<i>Cucumis melo</i>	خیارچمبر	سبزی و صیفی
صالح آباد	<i>Cucumis melo</i>	خیارچنبر	سبزی و صیفی
بنفش مبارکه	<i>Ocimum basilicum</i>	ریحان	سبزی و صیفی
سبز مبارکه	<i>Ocimum basilicum</i>	ریحان	سبزی و صیفی
کمره	<i>Lepidium sativum</i>	شاهی	سبزی و صیفی
پابلند دزفولی	<i>Trigonella foenum- oraecum</i>	شنبليله	سبزی و صیفی
سمسوری	<i>Cucumis melo</i>	طالبی	سبزی و صیفی
سمسوری	<i>Cucumis melo</i>	طالبی	سبزی و صیفی
هفتاد قله	<i>Cucurbita. Pepo</i>	کدو	سبزی و صیفی
کویی	<i>Cucurbita. moschata</i>	کدو حلوایی	سبزی و صیفی
برگ کرفسی	<i>Coriandrum sativum</i>	گشنیز	سبزی و صیفی
زود رس کمره	<i>Coriandrum sativum</i>	گشنیز	سبزی و صیفی
دیررس کمره	<i>Coriandrum sativum</i>	گشنیز	سبزی و صیفی
اندج	<i>Phaseolus vulgaris</i>	لوبیاچیتی	حبوبات

آیین نامه اجرایی

نظام بذر گواهی محدود

ماده ۱- تعاریف: در این آیین نامه اصطلاحات زیر به منظور رعایت اختصار، در معانی مشروح تعریف می شوند: **سازمان:** سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، **موسسه:** موسسه تحقیقات ثبت و گواهی بذر و نهال، **قانون:** قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل و گواهی بذر و نهال کشور، **توده بومی:** جمعیت ژنتیکی پویا و متنوع از گونه زراعی است با هویت قابل شناسایی و منشاء تاریخی معین که هیچ فرایند اصلاحی را طی نکرده است، **رقم محلی:** به نژادی از گونه گیاهی اطلاق می شود که به روش های بهبود نژادی محلی و سنتی توسط کشاورزان در طی سال های متمادی حاصل شده باشد، **گواهی:** تایید مطابقت کیفیت و سلامت بذر یا مواد رویشی قابل تکثیر گیاهان زراعی با استانداردهای ملی توسط موسسه.

ماده ۲- نظام بذر گواهی محدود با هدف تضمین کیفیت فیزیکی و فیزیولوژیک بذر توده های بومی و ارقام محلی ایرانی در سطح استاندارد و حفظ و نگهداری آنها در منشاء گونه ای خود پیش بینی شده است. گواهی محدود به مطابقت کیفیت- های فیزیولوژیک، خلوص فیزیکی و سلامت بذر با استانداردهای ملی بذر همان گونه اشاره دارد و اصالت و خلوص ژنتیکی توده مورد گواهی را تایید یا رد نمی کند.

ماده ۳- وظیفه تدوین، اصلاح و بازنگری استانداردهای کیفی بذر و در صورت نیاز استاندارد مزرعه تولید بذر و دستورالعمل های کنترل و نظارت گواهی محدود و به تصویب در هیات امناء سازمان بر عهده موسسه است.

ماده ۴- درخواست تولید بذر در نظام گواهی محدود تنها به بذر گیاه زراعی، دارویی، مرتعی یا باغی مورد گواهی از توده بومی یا ارقام محلی ایران تعلق می گیرد.

تبصره ۱- بذر اکوتیپ های بومی یا ارقام محلی سایر کشورها که به دلایل مجاورت مرزی یا تبادلات بذری وارد کشور شده است، حتی در صورت رواج در مناطق خاص مشمول دریافت گواهی محدود نمی شوند.

تبصره ۲- بذر ارقام خارجی درج نشده در فهرست ملی که کشت و کار آنها در سطوح کم برای سالیان متمادی بصورت غیررسمی ادامه یافته است، تحت عنوان ارقام سازگار شده یا تلاقی یافته با توده های بومی، مشمول دریافت گواهی محدود نمی شوند. در صورت ضرورت، لازم است این ارقام از مسیر نظام رسمی بذر، کنترل و نظارت شده و گواهی دریافت نمایند.

تبصره ۳- موسسه موظف است هر سال با در نظر گرفتن شرایط و تقاضای تولید، لیست گونه و نژاد واجد شرایط گواهی محدود و حداقل و حداکثر سطح مزرعه تولید بذر و حداقل میزان تولید تجاری را به روزرسانی نموده و اطلاع رسانی نماید.

ماده ۵- باتوجه به اینکه سهولت مقررات در نظام گواهی محدود می‌تواند منشاء انحراف از نظام رسمی گواهی بذر و مسیری برای نادیده گرفتن الزامات کنترل و گواهی بذر ارقام گیاهی فراهم شود، از این رو رعایت گستره این نظام و آن در محدوده مشخص شده برای توده‌ها، اکوتیپ‌ها و ارقام بومی و محلی ایران حیاتی است و موسسه ملزم به اطمینان از عدم تعمیم و تسری مرزهای نظام گواهی محدود است. گواهی محدود نباید به عنوان راه حل جایگزین برای گواهی بذر ارقام مندرج در فهرست ملی که کنترل و نظارت مزارع آنها در زمان‌های کلیدی بر اساس استانداردهای ملی بذر انجام نشده است، در نظر گرفته شود.

تبصره - صدور برچسب یا کارت گواهی محدود به بذر گیاهانی که در چارچوب این ماده قرار نداشته باشند، تخطی و سوء استفاده از این نظام تلقی می‌شود و موجب پی‌گیری حقوقی موسسه است.

ماده ۶- گواهی محدود دارای طبقه بذری نیست و تنها به تولیدات تجاری بذر گیاهان مشمول ماده ۲ تعلق می‌گیرد.

تبصره ۱- بذر لاین‌های در حال اصلاح گونه‌های زراعی، دارویی یا مرتعی مشمول دریافت گواهی محدود نمی‌شوند.

تبصره ۲- موسسه موظف است حداقل سطح و حداقل مقدار تولید تجاری هر یک از گیاهان مشمول گواهی محدود را تعیین و اعلام نماید.

ماده ۷- موسسه مرجع تدوین استانداردهای گواهی محدود و تصویب آن در هیات امناء سازمان می‌باشد. در صورت تشخیص موسسه، مواد استاندارد آزمایشگاه (خلوص فیزیکی، خلوص رقم، آلودگی به علف‌های هرز و سس، بیماری‌های بذرزاد، قوه نامیه، رطوبت بذر) از مجموعه استانداردهای ملی مصوب بذر ارقام زراعی معادل همان جنس و گونه می‌تواند بدون تصویب مجدد در هیات امناء، به عنوان استاندارد گواهی محدود بذر توده‌های بومی و ارقام محلی استفاده شود.

ماده ۸- رویه حاکم بر درخواست مجوز افراد حقیقی و حقوقی برای فعالیت در امر تولید بذر گواهی محدود آیین‌نامه اجرایی قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل و گواهی بذر و نهال سال ۱۳۸۶ و فرایندها، ضوابط، بخشنامه‌ها و مقررات ناظر بر فرایند صدور، کنترل و نظارت و گواهی مزرعه و بذر در نظام بذر رسمی موسسه می‌باشد، بجز در مواردی که موسسه آن را به لحاظ تفاوت‌های ماهوی گواهی محدود آن را از شمول اجرا مستثنی نماید.

ماده ۹- برچسب گواهی محدود صادر شده به نوع توده یا رقم بذری اشاره‌ای نخواهد داشت و تاییدی بر اصالت ژنتیکی توده اظهار شده نخواهد بود. اظهارکننده نام توده یا رقم می‌تواند نام مورد اظهار خود را در بسته‌های بذری درج نماید و مسئولیت اصالت ژنتیکی بذر گواهی محدود بر عهده تولیدکننده آن است.

ماده ۱۰- موسسه موظف است مزارع معرفی شده از سوی پیمانکاران بذر را حداقل یکبار در زمان گلدهی تا پیش از برداشت مطابق دستورالعمل مربوطه بازدید نماید و پس از نظارت بر مراحل بوجاری و کیسه‌گیری و پارت چینی نسبت به انجام نمونه‌برداری استاندارد اقدام نموده و پس از آزمون‌های کیفیت نسبت به صدور برچسب گواهی محدود اقدام کند.

ماده ۱۱- موسسه موظف است تعرفه نظارتی گواهی محدود را با ملاحظه تعداد بازدیدها و نوع فعالیت‌های فرایند نظارت و صدور برچسب گواهی محدود، ۷۰ تا ۸۰ درصد تعرفه مصوب همان محصول یا گروه محصولی را پیشنهاد و برای تصویب به هیات امناء سازمان ارائه دهد.

این نظامنامه و آیین‌نامه منضم در راستای اجرایی نمودن مصوبه چهل و سومین نشست کمیسیون دائمی سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی مورخ ۱۳۹۶/۱۱/۲۹ (ضمیمه آیین‌نامه) و ابلاغیه شماره ۱۷۳۱۰/۲۱۱ مورخ ۱۳۹۷/۴/۱۶ در یازده ماده و هفت تبصره به تصویب موسسه رسیده است.

شماره: تاریخ: پوست	 جمهوری اسلامی ایران باسراستانی	 وزارت جهاد کشاورزی سازمان تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی
--------------------------	--	---

دستور هفتم: اخذ مجوز نظام گواهی محدود ارقام بومی و محلی محصولات زراعی و سبزی و صیفی

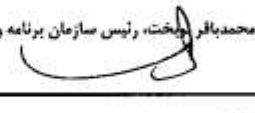
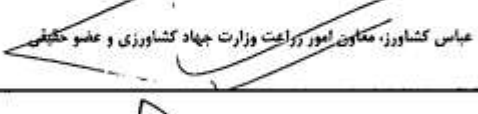
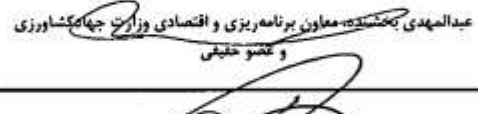
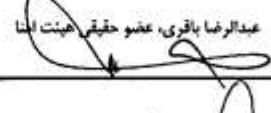
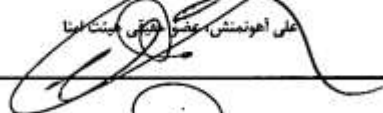
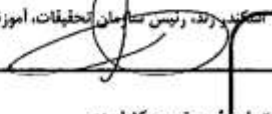
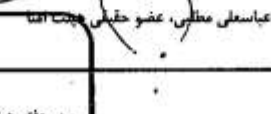

(مصوبه جلسه مورخ ۹۶/۱۱/۲۹ کمیسیون دائمی)

مصوبه:

به استناد ماده ۱ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه و با توجه به این که حجم قابل توجهی از محصولات کشاورزی تولیدشده کشور به ارقام بومی و محلی تعلق دارند و با توجه به ماهیت ژنتیکی این محصولات که الزامات مربوط به ماده دو آیین‌نامه معرفی ارقام گیاهی (تمایز، یکنواختی و پایداری صفات مربوط به توده) را دارا نبوده و در نتیجه امکان درج نام آنها در فهرست ملی گیاهی ایران وجود ندارد و با توجه به اینکه این محصولات نقش مهمی در تامین نیاز غذایی کشور داشته و سطح زیرکشت مخصوص به خود را دارا هستند (مانند ارقام بومی برنج، سبزیجات برگی و ...)، لذا به منظور ساماندهی بذر این محصولات، موضوع اخذ مجوز صدور نظام گواهی محدود بذر ارقام بومی و محلی محصولات زراعی و سبزی صیفی توسط موسسه تحقیقات ثبت و گواهی بذر و نهال (به شرح ذیل) مطرح و مورد تصویب هیئت امنا قرار گرفت.

"به موسسه تحقیقات ثبت و گواهی بذر و نهال اجازه داده می شود تنها برای ارقام بومی و محلی محصولات زراعی و سبزی و صیفی، نظام گواهی محدود بذر را جاری نماید."

همچنین مقرر شد در مواردی که موضوع محصولات زراعی و باغی در دستور کار جلسه کمیسیون دائمی هیئت امنا قرار می گیرد، از نمایندگان معاونت زراعت و باغبانی حسب مورد برای اظهار نظر در جلسه دعوت شود.

 منصور غلامی، وزیر علوم، تحقیقات و فناوری	 محمود حجتی، وزیر جهاد کشاورزی و رئیس هیئت امنا
 رئیس کلانتری، رئیس سازمان حفاظت محیط زیست	 محمدباقر دولت، رئیس سازمان برنامه و بودجه کشور
 عباس کشاورز، معاون امور زراعت وزارت جهاد کشاورزی و عضو حقیقی	 عبدالمهدی بخشینه، معاون برنامه ریزی و اقتصادی وزارت جهاد کشاورزی و عضو حقیقی
 عبدالرضا باقری، عضو حقیقی هیئت امنا	 علی آهونمنش، عضو حقیقی هیئت امنا
 اسکندر زنده، رئیس سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی و دبیر هیئت امنا	 عباسعلی مطهری، عضو حقیقی هیئت امنا
 مهر دفتر هیئت امنا سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی دفتر هیئت امنا سازمان تحقیقات و آموزش کشاورزی	